

- gyonok zárolásának elrendelése, 22: dohánybevéltő hivatalnokainak forradalom alatti viseletére igazolás, 176: főiskolán oktatóvá kinevezendő magaviseletéről a főügyész jelentést kíván. Debreceni Áü. jegyzőkönyve 6: 1850. április 28-án a tiszántúli helvét egyházkerület által a forradalmi kormányhoz terjesztett hódolati nyilatkozat tárgyában folytatott vizsgálat eredményét jelenti.
- 38 MOKL. 1851/356-359. pp.
- 39 Szokolay: i.m. 276–287. pp., Kecskeméti Áü. iktatókönyve 1851/194, 540, 636, 648, 649, 667, 787: a tiltott sajtótermékek jegyzékei, 1852/499: a sajtóra leendő fölviigazgat, s az ezáltal elkövetett törvényellenes tettek megbüntetésére iránti 2047.GP. rendelet, 523: a sajtótörvény 3.§-ának magyarázata tekintetében 2072.GP. leirat, az 540. szám alatt iktatott IM rendelet szerint tiltott volt pl. a II.Rákóczi Ferenc élete (Lipce 1852), Ausztria 1848-1849-ben (New York 1852) című könyv, PML. IV. 163. 19. doboz.
- 40 Kalocsai Áü. 368/1853: kimutatás az 1853 szeptemberben tárgyalandó ügyekről, PML. IV. 163. 4.doboz; Debreceni Áü. 1850. és Kecskeméti Áü. 1851. évi iktatókönyvei, Áü. napló 1850.
- 41 Kajtár: i.m. 213–214. pp.; Kecskeméti Áü. 1851/88-106, 359-369. iktatásai a Pest-Pilis-Solt vármegye volt kecskeméti tiszti ügyésztől átvett bűnügyekről. A Kalocsai Áü. 431/1854. átadási jegyzőkönyve, amely felsorolja az 1848–1849. évekből a kalocsai és solti érseki uradalmtól átvett 8 csomagnyi bűniratot is. PML. IV.163. 4.doboz.
- 42 A pesti főügyész 182.GP. számú leirata 1852. január 23-án a kecskeméti ügyészséghez PML. IV. 163. 19. doboz; Kalocsai Áü. iktatókönyve 1851/27: évnegyedes kimutatás a kalocsai börtönbeli rabokról; 193: a Pest-Solt megyefőnöki hivatal a kalocsai börtönörök számára ruhailetményt utalványoz; 286: a kalocsai börtönökben letartóztatottak élelmezési költség kimutatása; Kecskeméti Áü. iktatókönyve 1851/ 17: a ceglédi főszolgabíró levele a rabok élelmezése iránt. Kőszegi Áü. iktatókönyve 1850/16: börtönök minőségéről és a foglyok számáról a szombathelyi államügyész értesítése.
- 43 MOKL. 1851/524–542. pp. Kecskeméti Áü. iktatókönyve 1852/332: árvaügyekben az álladalmi ügyész hivatalos teendőit rendelő 1244.GP. leirat. Áü. napló 1850/83: főügyészi utasítás a

szőlőbirtok árverésén való megjelenésre, és ott az elhalt árvái jogaira való felügyeletre, 90: árvák melletti fellépés örökösödési ügyben.

- 44 Kajtár: i.m. 212. p., MOKL. 1850/102-104. p., MH. 1850/54. 101. p., A szombathelyi államügyész 1/1850. számú bizonyítványa 1850. június 5-én gr.Zichy Herman részére, melyben tanúsítja, hogy nevezett „a közelebbi múlt évekbeni lázadásokban részt nem vett”, VML. IV. 162. 57.
- 45 Ideiglenes polgári perrendtartás Magyar-, Horvát-, Tótország, a Szerbvajdaság és temesi bánóság számára 676.§ Bécs, 1852. Kecskeméti Áü. iktatókönyve 1851/338: a válóügyek és pörök iránti IM rendelet; Debreceni Áü. iktatókönyve 1850/41: a megyei törvényszék a válóper elrendeli, és a házasság védelmezéül az államügyészt kirendeli, 203: válóperben a törvényszék a feleket és az államügyészt megidézi.
- 46 Kajtár: i.m. 217. p., Kalocsai Áü. iktatókönyve 1851/261: a tékozlókra vonatkozó főügyészi utasítás. Kecskeméti Áü. 483/1855. érkezése a megyetörvényszék 749/1855. iratáról PML. IV. 163. 5. doboz
- 47 RGBI. 1852/100. p.
- 48 uo. 1852/597–600. pp.; Csatskó Imre: Az 1852. május 27-i ausztriai birodalmi büntető törvénykönyv magyarázata, a bírói illetőséget Magyarországon stb. meghatározó rendeletekkel, Pest 1853
- 49 Müller: i.m. szerint Magyarországon, a Vajdaságban és Erdélyben 188 járási egyesbírókat állítottak fel a szervezés során.
- 50 Varga-Veres: i.m. 393. o.
- 51 Berzeviczy Albert: Az absolutizmus kora Magyarországon 1849-1865 I.k. 326. p. Bp. 1922: A bel-, igazság- és pénzügyminiszterek által a megyei hatóságok és a szolgabírói hivatalok berendezése és hatásköre, továbbá a bírói hatóságok szervezése és a fizetések s napidíjosztályok szabályozása tárgyában kiadott rendelet szerint a VI. fizetési osztályba sorolt főtörvényszéki tanácsosok, így a főügyészek éves javadalmazása 2-3000Ft fizetés és 500-1000Ft pótlék volt, míg a VIII. osztályba tartozó megyei törvényszéki szinten a fizetés 1-1400Ft volt.
- 52 Az igazságügyminiszter 1855. április 8-i rendelete a bírói hivatali eskü letétele iránt, MOKL. 1855/265. p.
- 53 MOKL 1854/438. p.

Buda városának középkori dicsősége már messzi emlékeknek tűnt 1686 szeptemberében, amikor a Lotharingiai Károly herceg által vezetett európai egyesített sereg visszafoglalta a várost a száznegyvenöt éves török fennhatóság alól. Igaz, hogy a város a magyarországi török közigazgatás központja volt, de a budai vilajet méltósága – az ostromok okozta sebeket most nem is számítva – egyáltalán nem látszódtott meg a városon. Mintha 1541 óta megállt volna az idő.

A fenti leírás viszont nem csupán építészeti vagy demográfiai szempontból, hanem a város jogi helyzetét tekintve is kétségsbeejtő. Hol van már az egykori királyi székhely, Magyarország fővárosának, a tárnoki városok előkelő sorát nyitó Buda szabad királyi város¹ rangja és méltósága! Csupán hivatkozási alapnak tekinthető az Udvarral történő tárgyalások alkalmával.

Az 1686-os felszabadulást követően a város csak 1703-ban nyerte vissza kiváltságait, bár 1711-ig várni kellett a jogok kiteljesítéséig. Jelen dolgozatomban röviden érintem a kiváltság megszerzését megelőző időszakot, majd vázolom a főbb szabadságjogok érvényesülését, végül részletesebben a városi vezető testületek és szakigazgatási szervek hatáskörét.

Völgyesi Levente:

A közigazgatási szervezet alakulása Buda szabad királyi város újkori történetében

Az ostromot követően igyekeztek Budára Habsburg-hű németeket betelepíteni.² A betelepítéseket a *Budai Kamaraigazgatóság* végezte, amely a város felett gyakorolta a végrehajtó és a bírói hatalmat is. A felszabadítást követően létrehozták a polgári igazgatást is, de ekkor még korlátozott jogkörrel, a katonai igazgatás igen meghatározó és terhes volt. A felszabadítást követően Buda földesúri városnak számított, a fent említett szerv felügyelete alatt.

Buda a török alóli felszabadítás után – mint új szerzemény – az *Udvari Kamara* fennhatósága alá került. A bécsi kamara alá tartozó *Budai Kamarai Adminisztráció*

volt az összes igazgatási ügyekben a közvetlen felettes hatóság. Ez a gyámkodás a gyakorlatban azt jelentette, hogy a város helyzete semmivel sem volt jobbnak mondható, mint egy átlagos vidéki *oppidum* esetében, ahol a király gyakorolta – kormányservein keresztül – a földesúri jogokat. Így nem meglepő, hogy Buda a visszafoglalás óta alkalmazott *ágenseket*, akik a város ügyeinek szorgalmazása végett Pozsonyban, illetve Bécsben tartózkodtak, s a város érdekében közbenjártak, hogy ne csupán formális döntések szülessenek a várossal kapcsolatosan a központban, hanem meghallgatást nyerjen a város, s érdekeit legalább részben érvényesíteni tudja.³

A felszabadulás után a *kamarai inspector* nevezte ki Buda polgármesterét⁴ és a város magisztrátusát. Csak látszólag mérsékelte az *adminisztráció* teljhatalmát az, hogy 1688-tól a polgármestert a polgárság választhatta a *kamara* három jelöltje közül. A városi tanács fő tevékenysége kezdetben a kormányservek döntéseinek, rendeleteinek a végrehajtása. Csökevényes volt a városi tanács bíraskodási joga is. A polgári perekben a városi tanács ítélete ellen a *Budai Kamarai Adminisztrációhoz* lehetett fellebbezni, büntető ügyekben pedig a tanács csak lefolytatta a pert, de javaslata alapján az előbbi szerv hozott ítéletet. A város természetesen rögvést megkezdte harcát az autonómiáért. 1696-tól a panaszok hatására mérséklésre került a közvetlen beavatkozás lehetősége,⁵ a város vezetőjét már csupán az *Udvari Kamara* erősítette meg, tanácsosaikat maguk választhatták, a számadásokat pedig ezentúl a tanács és a polgárság vizsgálta meg, a kamara helyi szerve csupán felügyeleti jogot gyakorolt. Ami a bíraskodást illeti, az ítélethozatal a város kezébe került, csupán a fellebbezési ügyeket kellett a helyi kamarai szerv elé terjeszteni.⁶

A város jövedelemforrásai egészen 1711-ig a *Kamaraigazgatósághoz* folytak be, ez csak Eleonóra császárnő kiváltságlevele – amely egyben megerősíti az 1703. évit – nyomán került a városhoz. Lassan megindult a fejlődés. Amíg a XVII. század végén alig 10 ezer, 1784/87. évi összeírás idején már Budán huszonnégyezer ember élt. Az ekkori rangsor: Debrecen, Pozsony, majd Buda, 1851-ben Buda lakossága ötvenezer főt tesz ki.⁷

A szabad királyi városi rang elnyerését követően a város megszerezte a teljes autonómiát, visszakapta országrendiségét, s lassan az ország ősi fővárosához méltó helyzetbe került. Az 1703-ban kibocsátott, majd 1711-ben megerősített kiváltságlevélben foglaltak egészen 1873-ig meghatározták a város szabadságjogait.

Buda szabad királyi főváros, mint királyi birtok, közvetlenül uralkodói fennhatóság alatt állott. Az önkormányzat működésének ellenőrzését az uralkodó dikasztériumaira bízta, így a *Magyar Kamarára*, a *Magyar Kancelláriára* és a *Magyar Királyi Helytartótanácsra*. II. József alatt a kerületi fő- és alispán gyakorolta a kormányzati hatalmat. A felettes szervek ellenőrzéssel (pl. királyi biztos kiküldésével), rendeletekkel, ill. bizonyos döntések jóváhagyásával gyakorolták a hatósági jogukat. A *Helytartótanáccsal* az alábbi ügyfaj-

tákban tartott fenn kapcsolatot Buda: céh- és iparügyek, kereskedelmi, közlekedési, egészségügyi, oktatási, szegénygondozási és katonai ügyek.

A város közigazgatásának élén az 1687-ben alakult *városi tanács* állt, amelynek tagjai voltak: a polgármester, a főbíró, a városi kapitány és a tanácsnokok. A tanács elnöke a polgármester, helyettese a főbíró, vagy pedig a rangban legidősebb tanácsnok (senior). A városi tanács képviselte a várost egyenrangú hatóságok irányában, mint pl. más városok, vármegyék, földesurak vagy külföldi hatóságok előtt. A legfőbb döntéshozó szerv a *városi tanács ülése*, amelyen a polgármester vagy helyettese elnökölt. A döntéseket a *városi főjegyző* rögzítette írásban, s a *városi kancellária* hajtatta végre. A *városi tanács* szinte minden ügyet tárgyalt, amely elé került, még akkor is, ha végső döntést nem hozott, hanem kiszignálta valamelyik bizottságra vagy hivatalra. Így gyakorlatilag lehetetlen határvonalat húzni a *városi tanács* és a hivatalok hatásköre közé. A tanácsülési jegyzőkönyvek tartalmazzák a városi tanácsülés elé került ügyek referátumait és az azokra hozott határozatokat.⁸

Létszámában a következő kollektív testület a *külső tanács*, amelynek létszáma harminc fő volt.⁹ A harmadik és egyben legnagyobb testület a *választó polgárság*¹⁰ volt, amelynek száma hatvan és száz fő között mozgott. Tagságát alkották a külvárosi bírák és két-két külvárosi esküdt, minden céh atyamestere és két legidősebb mestere. Sokszor a két testület közösen ülésezett, így a hatáskörük pontos meghatározása a rendelkezésre álló források alapján nem lehetséges. Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy a kisebbik testület fő feladata a *városi tanács* igazgatási és gazdálkodási feladatainak az ellenőrzése, amíg a *választó polgárság* feladata leginkább a tisztújítás folyamán jelentkezett.¹¹

A város és a *városi tanács* élén a *polgármester* állt, feladatát a tanácsnokokkal együtt végezte, amely gyakorlatilag kiterjedt a város minden ügyére, kivéve, ha valamelyik bizottságra vagy szakigazgatási szervre szignálták az ügyet. Érdekesség, hogy Budán az igazságszolgáltatási ügyek vitelére és az alsóbb bíróságok felügyeletére a *főbíró* személyében külön tisztségviselőt választottak. A *választó polgárság* élén a *szószóló*¹² állt, 1763-tól már külön egy német és egy magyar nemzetiségű.¹³

Külön figyelmet érdemel a tisztújítás, amelyre évente, Szent György napján került sor. Budán nem minden egyes tisztségviselőt erősítettek meg évente tisztségében. A *választó polgárság* olyan önkormányzati szerv volt, amely a leggazdagabb, legbefolyásosabb polgárok testülete, a városi elit alkotta, így a tagjaik életfogytiglan viselték a megbízatást, s halálozás esetén önmagát egészítette ki a testület. Ezen testület feladata volt továbbá a *városi tanács* jelölése alapján a *polgármester*, a *főbíró* és – a kieső helyre – a tanácsnokok megválasztása. II. József alatt a *választó polgárság* és a *külső tanács* egyesült, így két kollektív testület vitte a továbbiakban Buda ügyeit.¹⁴

A város egyéb szerveit két csoportba oszthatjuk: a bi-

zottságokra és szakigazgatási szervekre. A városi tanács munkáját a városi tanács és a választó polgárság tagjaiból összeállított bizottságok segítették. A bizottságok felállítására a közigazgatási ügyek szaporodásával egyidőben, a XVIII. század elején került sor. Egy bizottság felállítását nemcsak a város, hanem felső hatóság is kezdeményezhette, így tagjai között nem városi polgár is lehetett. Léteztek állandó és ideiglenes bizottságok is. A *Gazdászati Bizottmányt* a XVIII. század végén állították fel. Feladata: gazdasági ügyek és a beszállásolási ügyek intézése volt. Az *Árvabizottmányt* Buda a XIX. században állította fel. A bizottság az árvaigazgatási feladatokat látta el. A bizottmány elnöke rendszerint egy tanácsnok, tagjai: árvaatya, számtartó, választott polgárság tagjai. Az árvaügyekre vonatkozó beadványokat bizottságilag, ülés keretében tárgyalták meg. Árvaügyben a belső tanácsnak véleményeket és javaslatokat adtak.¹⁵

Buda hivatali struktúrája igen szerteágazó volt. A legdifferenciáltabb terület a pénzügyi igazgatásra esett.

A városi vagyoni- és pénzkezelésre, a pénztár teendőik ellátására szolgáló *Kamarai Hivatal* a városi főkamara (Oberkammerer) tisztsége körül alakult ki. A török uralom utáni időkben a pénzkezelés, a számadások vezetése a polgármester feladata volt Budán. 1694-ben alkalmazott a város először főkamarást, majd alkamarást is. A városi pénzeket tulajdonképpen a főkamara, illetve az alá tartozó Kamarai Hivatal, későbbi elnevezéssel a Pénztár (Oberkammeramt, Stadtkassa) kezelte. A városi Kamarai Hivatal, illetve Pénztár együtt működött az Adópénztárral (adóhivattal), a két hivatalnak azonban külön személyzete volt. Az Adóbeszedő Hivatal által beszedett állami és városi adókat a kamarai elszámolásokban is szerepeltették, mert a beszedett adókat átadta testvérintézményének, a Pénztárnak. A Kamarai Hivatal rendes személyzete a főkamara, egy ellenőr és a segédsemményzet. A számadások ellenőrzése és felülvizsgálata a XVIII–XIX. században a városi tanács megbízása alapján különböző közegek feladata volt. Kezdetben az árvaszámtartó, a fertálymesterek, vagy akár Telekhivatal vezetője is ellenőrizhette a számadásokat Budán, később ez a feladat a választó polgárságra szállt át. A XVIII. században megjelent egy önálló ellenőrző intézmény, a Számvevőség. A legfelsőbb ellenőrzést a Magyar Kamara végezte, illetve az általa kiküldött királyi biztos. A számadásokat ezen kívül még esetenként a Helytartótanács is ellenőrizte.

A bevételek közvetlenül vagy közvetve kerültek a városi Pénztárba. Közvetlenül a polgárdíjak, a fürdők, városházi boltok bére, a felvett kölcsönök visszafizetett részletei, valamint az engedélyek díjai. Közvetve az Adóhivatal, Telekhivatal, Vámhivatal, Sörház, Tizedhivatal, Alkamarási Hivatal közvetítésével kerültek a Kamarai Hivatalba, illetve a Pénztárba a gazdálkodásukból tisztán megmaradt bevétel.

A mérleg másik részét a kiadások képezték: tisztviselők fizetése, állami adók, Sörház, szegényház, kórház fenntartása, utcakövezés, városi építkezések, javítások.

A városi Kamarai Hivatal által vezetett számadás-

könyvek minden évben kimutatták az egyes jövedelmi ágakból befolyt jövedelmeket. Ezeknek összeadásából megkapjuk Buda egyévi teljes bevételét. A számadáskönyvek ugyanígy tartalmazzák a város kiadásait is ágazonként, amelynek összeadásával Buda teljes évi összkiadásait kapjuk meg. Napi bontásban, naponkénti feljegyzéssel, tehát gyakorlatilag naplófőkönyvvel csak 1777 óta találkozhatunk. A számadás lapjai folyamatos számozással vannak ellátva, 1780 óta pedig már nyomtatványon dolgoztak, minden lap alján *summariummal*. 1788 óta a levéltári adatok között már fellelhető az előzetes költségvetés is. Először ez a főkamara feladata, majd pedig a Számvevőség készíti el a következő évi pénzügyi tervet.

Az Alkamarai Hivatal a város gazdasági hivatala volt, már a XVII. század végén a városi alkamarással. E hivatal hatáskörébe tartozott a különféle városi gazdaságok, gazdasági intézmények gondnoksága, gazdálkodásának vezetése. Budán ezek az alábbiak voltak: városi szőlők és pincék, a Sörház, a fürdők, a városmajor, a Fortuna vendéglő, a városi házak, kaszárnyák, színház gazdasági ügyeinek intézése, a közvilágítás, a vízvezeték, az utak, csatornák karbantartása, a foglyok ellátása. A város erdeiből szállított rőzse vagy facsemeték szintén a számadás részét szolgálták.¹⁶

A városi bevételek jelentős részét képezték a város és az állam javára beszedendő adók. Az állami és városi adók háztartásonkénti kivetését a XVII. század végén és a XVIII. század elején a fertálymesterek, a kiküldött tanácsnokok és a választó polgárok végezték. Az adók beszedése az adóbeszedőre hárult. Az adóbeszedő a Budán beszedett adót a városi főkamarásnak adta át. Buda 1712-ben a hadiadó kezelését elkülönítette a város egyéb bevételeitől, és külön tisztviselőre is bízta. Az adóbeszedő később személyzetet is kapott, így alakult ki az Adóhivatal a XVIII. században, amely a mai értelemben nem volt önálló szerv, mert a Kamarai Hivattal egyesítve működött. A XIX. század elején is együtt említik a két intézményt, így az Adóhivatal és a Kamarai Hivatal együttesen egy adószedőről, egy ellenőrrel, két segédrel és egy pénztári írnokról beszél. Az egységes kezelés fő indoka az volt, hogy nem tudták a két bevételi forrást elkülönítetten kezelni. Az adóügy kidolgozása – ahogy a költségvetési terv elkészítése is – nem az Adóhivatal, hanem a Számvevőség feladata.

Az Adóhivatal által beszedett adó volt a hadiadó (contributio, porció), a városi háziadó, a védelmi adó (Schutz Thaler; rácóktól, zsidóktól), a rendkívüli hadiadó (subsídium),¹⁷ a kereseti adó (Gewerbgelder). Az adóév november 1-jétől október 31-ig tartott. Ha valaki nem fizette be az adót, felszólító levelet kapott. Ezt követte a foglalás. Buda háztelkei és kertjei értékosztályba kerültek, s ez alapján szabták ki az adókat, adott érték (minőség) és négyyszögöl (mennység) szerint.¹⁸

Az árvaanyagot a város vagyontól teljesen elkülönítve kezelték, az Árvaalapot a Magyar Kamara és a Magyar Királyi Helytartótanács ellenőrizte.

A szociális igazgatás területén a város szintén kiterjedt igazgatási gyakorlattal rendelkezett. Még a Budai

Kamarai Adminisztráció kezeléséből vette át Buda az első kórházat. 1710-ben a város már saját kórházat létesített, majd 1818-tól mint polgári intézmény működött a Szent János Kórház. Kezdetben a kórház és a szegényház egy épületben működött. Budán a szegényházat 1720-ban tágasabb épületben helyezték el, addig az első emelet volt a szegényház, a földszinten a kórház.

Több alapítvány is szolgált jótékony célokat: tanulmányi ösztöndíjat adott a *Plattschläger Alapítvány*; iskolai és kórházi adományokat osztott szét a *Plattschläger-Mükkenhuber Alapítvány*. Külön szegényintézeti alapítvány is működött, a *Dimsitz-Koháry Alapítvány*, de meg kell említeni a *Széchenyi-Kollonits Alapítványt* is.

Az alapítványok mellett városi pénzalapok is szolgáltak közcélokat. Az alapok előnye volt, hogy meghatározott és a városi költségvetéstől elkülönített bevételekkel és gazdálkodással rendelkezett, így csak a meghatározott célt szolgálta, más előírással terhelt vagyont csökkenteni nem lehetett. A pénzügyi igazgatás területén született alapokat is a *Kamarai Hivatal* kezelte, de elkülönült pénzüsségeket eredményezett: *tűzoltópénztár*, *nyugdíjpénztár*, *halottaskocsi pénzalapja*, egyéb alapítványok és alapok. Egyes alapok mellé külön számadót is állíthattak. Ilyen volt például a *Feuerkassaeinnehmer*. A *Budai Temetkezési Alap* a sírás és a halotti kocsi után fizetendő díjakból tartotta fenn magát, s fedezte azon halottak illő temetésének költségeit, amelyeket a hozzátartozói szociális rászorultságuk alapján nem tudtak megfizetni. A város hűs-ellátásának megkönnyítése érdekében jött létre a *Hűs-ellátási Alap* (Fleisch-Regie-Fond). Buda városi polgárai közé való felvétel esetén kell az ún. *polgárdíjat* lefizetni. Ezen kívül ilyenkor hozzájárulást kell fizetni a tűzoltókasszához, a jótékonyági alaphoz, a városi kórházi alaphoz, stb. A jótékonyági alapokat növelte a polgárrá válás alkalmával fizetett illetékek mellett a büntetés-pénzek egy része is.¹⁹

Az egyháziügy területén a város szintén fontos feladatok ellátására kellett, hogy vállalkozzon.

A városi plébániák esetében Buda városa látta el a kegyúri jogokat. Mivel a város támogatta a templomokat, azoknak a város felé elszámolást tartoztak benyújtani. Buda városa az alábbi plébániák kegyuraságát látta el: Újlaki, Krisztinavárosi, Tabáni, Vizivárosi, Várbeli plébániák. Ezen kívül: Szentháromságszobrok, Szeplőtelen Szűz Kápolna, Nepomuki Szent János Kápolna, Szent Ferenc és Szent Sebestyén Kápolnák, Szent Rókus Kápolna, Temetői Kápolnák, Segítő Szűz Kápolna, Szent Flórián Kápolna. Buda városa a gabona- és bortizedet bérelte. Erről 1748 és 1811 között feljegyzések (levéltári anyagok) vannak. A tized beszédését a *Városi Dézsmahivatal* végezte.²⁰

Ahogy a város bérelte a tizedet, úgy a város a tulajdonát képező haszonvételeket adta bérbe. Ilyenek a fürdők, a dohányyeladás, a vámok, a *Sörház*, a legelők és a sóeladás hasznai.

Függetlenül attól, hogy Magyarország egyik legjelentősebb városáról beszélünk, a fő megélhetési forrást

nem a kereskedelem vagy az ipar, hanem a mezőgazdaság jelentette, azon belül is a szőlőművelés, mint sok más városban is.²¹ Buda körül legyezőszerűen terülnek el szőlői. A városi tanács az összes szőlőterület felett főfelügyeleti jogot gyakorolt. A feladat végrehajtásával az egyik városi tanácsos volt megbízva, aki a *Telekkönyvi Hivatal* segítségével végezte feladatát. Nyolc hegyvidéki kerület alkalmaznak, akik őrködtek afelett, hogy valamennyi szőlőültetvény szabályszerűen legyen megművelve, minden dűlőt, kocsiút és mezsgye meg legyen tartva. Minden év augusztusában, amikor a korai szőlőfajta már érni kezdett, százharminc csőst küldtek ki a határba, akik a szüret idejéig vigyáztak a termésre. A szüret napját, amely október elején esedékes, a *választó polgárokkal* együttesen a *városi tanács* határozta meg.²² Budán szabályrendelettel tiltották, hogy bárki is valamilyen ürüggyel idegen bort hozzon be a városba. A város határvonalában öröket állítottak fel. Az idegen borszállítmányokat a város határáig vagy a hajóhídig kísérték, nehogy a városban egyetlen hordót is lerakjanak.²³

Hagyatéki ügyekben is nagy gonddal jártak el. A városi tanács biztosokat küldött ki az elhalt polgárok hagyatékának leltározására. A város polgárai és lakosai a *városi tanácsnál* helyezték letétbe végrendeleteiket. A végrendeleteket le lehetett tenni nyilvánosan és zárt alakban is. Az örökös nélkül elhalt városi polgár vagyonának kétharmada a városé, egyharmada az államkincstáré lett. Így szólt a városi privilégium. Ezeket a vagyontömegeket rendszerint árverésre bocsátották, úgy értékesítették. A polgárok után marad árvákról – mint már említésre került – a *tanácsnokok* felügyelete mellett gondoskodott a város. A vagyonkezelésre viszont külön hivatalt hoztak létre. Kezdetben Budán a városi tisztviselők között csak *árvagyámszám* és *árvaszámtartó* találunk. A XVIII. század elején szembesülhetünk már differenciált intézményesüléssel, amikor megjelenik az *Árvaszámtartóhivatal*. A neve a XVIII. század második felére *Árvahivatalra* (Waisenamt) egyszerűsödik. A XIX. század elején a hivatal egy *árvaatyából*, egy *ellenőrből* és egy *írnokból* tevődött össze. Feladatuk az árvák személyének nyilvántartása és vagyonuk kezelése, számadások vezetése.²⁴

A városi tanács alá rendelt hivatalok közül a legfontosabbak közé tartozott a *Telekhivatal* (Grundbuchsamt, Grundverwalteramt, officium urbariale). Buda visszafoglalása után a telekkönyv nem a város, hanem a kamarai adminisztráció birtokában volt. A kamarai adminisztráció alkalmazottai készítették és vezették az első telekkönyveket, szedték be a meglehetősen jelentős telekkönyvi jövedelmeket. A szabad királyi városi jogállás visszaállítását követően 1705-ben került a telekkönyvi igazgatás a város kezébe. Erre a feladatra a *városi tanács* azonnal egy önálló hivatalt állított fel, Keppeler Rüdiger Gáspár vezetése alatt. A *Telekhivatal* teendői: az ingatlan tulajdonjogát tanúsító oklevelek (Gewöhrbrief) kiadása, az ingatlan tulajdonosok változásának feljegyzése, adókimutatás céljára ingatlanösszeírások készítése, jelzálogkönyvek (Hypothekbuch) ve-

zetése, telekfelmérések, telekfelosztások foganatosítása, telekviták elintézése, telekkönyvi jövedelmek kivétele és behajtása, mezőrendészeti teendők, mezei utak és kutak karbantartása, városi tulajdonban lévő telkek értékesítése. A telekhivatal személyzete állt a *telekhivatali igazgatóból*, egy *segédéből* és egy *írnokból*. Foglalkoztatottak ezen kívül *csőszöket*, *földmérőket*. A telekhivatal saját bevételekkel rendelkezett. Ilyenek voltak a telekkönyvezéssel (eljárással) kapcsolatos díjak: ingatlanlevél kiállítás, be- és kitáblázás, valamint a különböző adók: földadó, telekadó (Gunddienst), hegyvám (szőlőtermesztés után; szőlőkilenced), szőlőcsőszök díjazására szedett adó (Hütgeld), szüreti adó (a szüret költségeire; Lesezettl). Az ingatlanokkal kapcsolatos *bevallások* (fassio) is a *Telekhivatalban* folytak, itt jegyzőkönyvezték, állították ki az okiratokat. A házak, kertek, földek, terménykárók becslését az ezzel megbízott építőmesterek, ácsok, vagy pedig a *Telekhivatal* közegei (erdőkerülő, csőszök, örök) végezték. Budán külön nyilvántartást vezettek a városi polgárok ingatlanával kapcsolatos adósságokról, valamint megtalálhatóak a különböző telekügyekről vezetett jegyzőkönyvek, így az ingatlanok tulajdonjogába való beiktatásról, vagy az ingatlaneladásoknál a szomszédok elővásárlási joga miatt szükséges eljárásokról szólóak. A holtkezi ügyeket is külön tartották nyilván, amelyek az egyház mellett a testületek és céhek birtokairól is szólnak.

A városi *Ügyészi Hivatal* szerzteágazó feladatot látott el. A város jogvitáiban, pereiben a várost képviselte, árvaakkal, árvaalappal, árvaalapítványokkal kapcsolatosan szintén hasonló feladatokat látott el. A szegények ügyvédi teendőinek ellátását is vitte. Büntető peres ügyekben vizsgálóbíróként működött, állami és városi megkeresésre egyaránt. Az ügyész felügyelte a rabokat, tartotta nyilván őket. Az *ügyész* vezette a *Fenyítő Bizottmányt*, amely 20 forint perértékig, a törvényszék kizárásával végezte az ítélezést. Tagja a *városkapitány* és egy *tanácsnok* volt.

A szabad királyi városok egyik legfontosabb kivált-

sága az elsőfokú bíraskodás joga. Általában az jellemző ezekben a városokban, hogy a közigazgatási és bíraskodási funkció nem különült el egymástól, a *városbíró* nemcsak a városi igazgatás, hanem a városi bíróság feje is, ameddig a *tanácsnokok* ellátják a bíróság ülnöki pozícióit is. A kamarai igazgatás idején, 1686 és 1703 között Budán sem volt ez másképp. A polgármester volt a bíróság elnöke, a város már ekkor rendelkezett pallossal. Fellebbezni a kamarai adminisztrációhoz lehetett. A privilegizálást követő időkben, 1708-tól, a bíróság feje a külön választott *főbíró* lett, aki egyben közigazgatási ügyekben a *polgármester* első számú helyettese. 1708-ban felállt a *Városi törvényszék* is, külön *jegyzővel* és irodai személyzettel. A bíró mellett működő ülnökök részben a *belső*, részben a *külső tanácsból*, az iratok a *főbíró* saját kezű aláírásával, és a *bírósági jegyző* kiadmányozásával kerültek ki. A bírósági jegyző vezette a *Törvényszéki Irodát*, az üléstermen kívüli eljárási cselekményeket a kiküldött tanácsnokok és az ügyész végezte. A fellebbviteli bíróság magánjogi perekben a *Tárnoki Szék* volt.

A budai külvárosok élén - a *Vízivárosban*, *Újlakon*, a *Tabánban* (utóbbiban a vallási- és nemzetiségi megosztottság okán kettő) - *albíróságok* álltak. A városi tanács a külvárosi bírakat, esküdteket és más alkalmazottakat maga óhajtott kinevezni. A *Tabánban* és *Újlakon* kísérlete nem járt sikerrel. Elérte azonban, hogy a külvárosi tisztújításokra biztosokat küldjön, akik valószínűleg jelölési jogot gyakoroltak.²⁵ Később az *Országút* nevű városrészben is működött albíróság, amelyek száma így ötre emelkedett.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy Buda szabad királyi város a kiváltság elnyerését követően hamarosan és tudatos módon szervezte meg tisztviselői karát és építette ki igazgatási szervezetét, a feudális viszonyoknak megfelelően figyelembe véve a patrícius réteg igényeit, amely megteremtette egy zárt elit érvényesülését, ahol találkozott a modern közigazgatás és a középkori tradíciókra irányuló városi eszmeiség szelleme.

Jegyzetek

* Készült a T043731 sz. OTKA kutatás keretében.

¹ Trip. Partis III. Tit. 8. § 2.

² I. Lipót király 1686. november 5-én kelt rendelkezése értelmében a várban csak németek és katolikusok telepedhetnek le, a magyarok és rácok, ill. más vallásúak csak a várfalakon kívül építhetnek. Aki egy év alatt felépíti a házát, öt évig teljes adómentességet élvez.

³ Nagy István – Nagy Lajos – Welmann Imre: Budapesti I. sz. Állami Levéltár, Buda sz. kir. főváros, Pest sz. kir. város, Óbuda mezővárosi levéltárai, Bp. 1959. 18–19. pp.

⁴ Werlein ismételten választása Prenner Farkas Andrásra esett, aki mint Buda – felszabadulás utáni első – polgármestere 1687 szeptemberében vette át hivatalát.

⁵ Kelt Budán, 1696. december 1-jén. A Császári és Királyi Budai Kamarai igazgatóság küldi Buda szabad királyi város tisztviselői tanácsának. Először: Aki Budára betelepül, 5 évre adómentességet kap, de a tizedet fizetnie kell. Kötelezettség: a tulajdonba átengedett lakóházat záros határidőn belül rendbe kell hoznia. Másrészről: A városi tanács jogot kap első fokú büntető, polgári és igazgatási perek vitelére. Fontosabb ügyekben (itt ez nincs meghatározva) a Budai Kamarai igazgatósághoz lehet fellebbezni. Harmadszor: polgármestert úgy választhat Buda, ha előbb a kamara-

igazgatóság állít 3 jelöltet. Negyedszer: Pontos pénzügyi kimutatást kell vezetni. Ezt évente egyszer a tanácsnak és a polgárok egy bizottságának (választó polgárság?) be kell mutatni, majd pedig a kamarai igazgatóságnak el kell küldeni. Ötödször: ki kell jelölni Buda határait. Ez történhet úgy is, hogy a régi határvonalat igazolják, vagy pedig az igények szerint most kell meghatározni. Ezt a kamarai igazgatóság fogja jóváhagyni. Hatodszor: A mai Rudas fürdő tulajdonjogát Buda szabad királyi város kapja meg. A város mentes a katonai beszállás alól. – BL. Történeti értékű iratok 11. Acta administrationis cameralis.

⁶ R. Várkonyi Ágnes: *Buda visszavávása 1686*, Bp. 1984. 339–350. pp.

⁷ Bácskai Vera: *Források Buda, Pest és Óbuda történetéhez 1686–1873*, Bp. 1971. 21–22. pp.

⁸ Nagy-Nagy-Wellmann im. 15–17. pp.

⁹ Bácskai i.m. 60.

¹⁰ Erre a testületre alkalmazható az *electa communitas*, *választó v. választott közösség*, ill. *közönség*, *genannte Bürgerschaft* terminológia is.

¹¹ NAGY István: A választó polgárság testülete Budán a XVIII. században. In: *Tanulmányok Budapest múltjából XIII.*, Bp. 1959. 149. p.

¹² Másnéven Vormund, tribunus plebis.

¹³ A német és magyar lakosság közötti feszültség bemutatására, így a két szószóló választásának megindokolására áll itt az alábbi eset 1768-ból. A panaszlott Novák Péter polgári seborvos, a magyarok szószólója és városi bírósági ülnök, a külső tanács tagja. Esküje ellenére az alábbi vétségeket követte el a németek szerint: Először: idegenből hozott a megüresedő írnoki állásra embert, mert szerinte a budaiaiak gyermekei e tisztség betöltésére alkalmatlanok, mert lusták és csak a bujaságon jár az eszük. Másodszor: A kánoni vizitáció alkalmával az egyházi és világi személyek előtt nyíltan becsmérelte a németeket: „ha megtudnám, hogy egyetlen kő is a németektől származna a főplébánia falából, saját kezemmel kaparnám ki onnan és tennék helyébe másikat”. Kérés: távolítsák el hivatalából Novák Péter urat, hogy a különböző nációk között továbbra is a béke és a szeretet uralkodhassék. (BL. Miscellanea antiqua No. 55.)

¹⁴ Nagy-Nagy-Wellmann i.m. 10–11. pp.; Nagy i.m. 150–160. pp.

¹⁵ Nagy-Nagy-Wellmann i.m. 72–73. pp.

¹⁶ NAGY-NAGY-Wellmann i.m. 81–92. pp.

¹⁷ Érdekeség, hogy itt szerepelt a Nemzeti Múzeum építésére kivett pótdadó is.

¹⁸ Nagy-Nagy-Wellmann i.m. 103–113. pp.

¹⁹ Ugyanígy növeli a pénzügyi alapokat az iparüzési engedély kiadása is. Álljon itt egy híres példa! BL. Tanácsulési jegyzőkönyv. 1845. jan. 24. 446. sz.: A budai tanács engedélye Ganz Ábrahám-nak vasöntöde üzemeltetésére. A svájci születésű Ganz Ábrahám képzettsége és magaviselete alapján engedélyt kap. Cserébe a közpénztárba be kell fizetnie 2 pengőt a kórházi alapba, 2 pengőt a nyugdíjazási alapba, 2 pengőt a fegyházi alapba.

²⁰ Nagy-Nagy-Wellmann i.m. 87–113. pp.

²¹ Bácskai Vera: *Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején*, Bp. 1988. 155. p.

²² Schams Franz: *Ungarns Weinbau*, Pest 1833. 25–28. pp.

²³ Schams Franz: *Ungarns Weinbau*, Pest 1833. 31. p.

²⁴ Nagy-Nagy-Wellmann i.m. 28–32. 78. pp.

²⁵ Nagy i.m. 155; Kosáry Domokos (szerk.): *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig*, Budapest 1975. 170, 438. p.

SZEMLE

A nemzetállamok jogtörténeti sajátosságai és a mai problémák, különös tekintettel Kelet-Európára

2005. október 20-án nemzetközi tudományos konferencia-beszélgetés keretében vitatták meg jogtörténészek az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, a nemzetállamok kérdését a jogtörténetben és tekintették át a téma aktualitásait. Utólag visszatekintve nehéz lenne meghatározni a pontosabb címet, mert sor került jogtörténeti, jelenlegi, magyar, kelet-európai, sőt ázsiai nézőpontok bemutatására. Magyar részről Mezey Barna (az Eötvös Loránd Tudományegyetem dékánja) és Máthé Gábor (a Károli Református Egyetem dékánja) voltak jelen, mint előadók, illetve Sipta István (a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszékének vezetője), aki vezette a konferenciát. A külföldieket Peeter Järvelaid észt professzor (Akademia Nord, Tallin) képviselte, miután a Josef Klimko professzor (Comenius-Universität, Bratislava) az utolsó pillanatban kénytelen volt lemondani a részvételt, a japán jogtörténész (Prof. Dr. Masakatsu Adachi (Kanto-Gakuin-Universität – Kanagawa) pedig közlekedési okokból előző napon a Károli Gáspár Református Egyetem Jogi Karán megtartotta előadását, s elutazott. Az ő előadását Máthé Gábor ismertette a konferencia résztvevőivel.

KIINDULÓPONT: A NEMZETÁLLAMOK KÉRDÉSE EGY JOGTÖRTÉNETI TÉMA

Ha körkérdésként feltennénk, hogy kinek mi jut eszébe a nemzetállamokról, a legtöbben talán a 19. századi Magyarországra asszociálnának. Két fontos dolog derül ki ebből: egyrészt a múltban keressük a nemzetállam fogalmát, másrészt a 19. századhoz kötjük. A konferencia végével mindkét dolog megdőlni látszik, ugyanis a nemzetállam kérdése ma aktuálisabb, mint valaha.

MEGKÉSETTSÉG, JOGFOLYTONOSSÁG, REGIONALIZMUS

Mezey Barna: *Geschichtliche Umstände der Nationalstaaten in Ostmitteleuropa*

A magyar történelem és jogtörténet gyakran hivatkozott a magyar és a kelet-európai államok megkésett fejlődésére, időbeli lemaradására Nyugat-Európától. A megkésettség ezen országok peremterületi elhelyezkedéséből adódott. A megkésettség időtartama az államalapítások idejéhez viszonyítva számolható ki könnyedén. A nyugati 6. századtól kezdődő államfejlődésekhez képest erre Kelet-Európában csak a 10–13. században került sor. Már a Szent Istváni államalapítás (a nyugati értelemben vett állam, a nomád struktúrát lebontó és tagadó nyugati modell) meghatározta a nemzeti identitás egy fontos elemét. A politikai rendszerváltással (mely választást jelentett Nyugat és Kelet között, nem utoljára a magyar történelemben) Magyarország politikai osztálya a nyugati modell adaptációja mellett döntött. A keresztény állam kialakulása egy politikai döntés eredményeképpen született meg. Ez a fentről képződött politikai akarat diszfunkcionális jelenségeket alakított ki az államfejlődés folyamatában, szemben a nyugati